

UO'K: 37.013.

Xabiba JABBAROVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti katta o'qituvchisi, PhD
E-MAIL: xabiba@gmail.com

Nukus innovatsiya instituti dotsent G.Izetayeva taqrizi asosida

SHARQ TAFAKKURIDA GENDER TENGLIGINING FALSAFIY TAHLILI

Аннотация

Maqolada sharq tafakkurida gender tenglikning falsafiy tahlili va uning jamiyatdagi ahamiyati muhokama qilinadi. Sharq falsafiy an'alarida gender munosabatlari, ayollar va erkaklarning ijtimoiy rollari, ularning tengligi yoki tengsizligi masalalari turli nuqtai nazarlar asosida talqin qilingan. Ushbu maqolada Sharqning turli madaniy, diniy va falsafiy an'alarida o'ziga xos talqin va yondashuvlarga ega ekanligi yoritilgan, shuningdek, sharq falsafasida gender tengligining falsafiy tahlilini umumlashtirib, uning zamonaviy dunyodagi ahamiyatini ko'rsatadi va asosiy tamoyillari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Tenglik, gender tenglik, jins, ayol va erkak, siyosat, ma'naviyat, oilaviy munosabatlar, ijtimoiy stereotiplar, xotin-qizlar.

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В ВОСТОЧНОЙ МЫСЛИ

Аннотация

В статье рассматривается философский анализ гендерного равенства в восточной мысли и его значение в обществе. В восточных философских традициях вопросы гендерных отношений, социальных ролей женщин и мужчин, их равенства или неравенства трактовались с разных точек зрения. В статье подчеркивается тот факт, что различные культурные, религиозные и философские традиции Востока имеют свои собственные интерпретации и подходы, а также обобщается философский анализ гендерного равенства в восточной философии, показывается его значение в современном мире и рассматриваются его основные принципы.

Ключевые слова: Равенство, гендерное равенство, пол, женщины и мужчины, политика, духовность, семейные отношения, социальные стереотипы, женщины.

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF GENDER EQUALITY IN EASTERN THOUGHT

Annotation

The article discusses the philosophical analysis of gender equality in Eastern thought and its importance in society. In eastern philosophical traditions, issues of gender relations, the social roles of women and men, their equality or inequality have been interpreted on the basis of various perspectives. This article covers the fact that the East has its own interpretations and approaches in various cultural, religious and philosophical traditions, as it were, summarizing the philosophical analysis of gender equality in Eastern philosophy, shows its importance in the modern world and considers its basic principles.

Key words: Equality, gender equality, gender, woman and man, politics, spirituality, family relationships, social stereotypes, women.

Kirish. Sharq tafakkurida gender tengligi masalasi qadim zamonlardan boshlab turli falsafiy va diniy qarashlar orqali tahlil qilingan. Sharq falsafasi, uning o'ziga xos madaniy va tarixiy kontekstida, erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlar, jamiyatdagi roli va ularga nisbatan qarashlar turlicha shakllangan. Shu bilan birga, gender tengligiga bo'lgan qarashlar asrlar davomida o'zgarib borgan, ba'zida ayollar va erkaklar o'rtasida ijtimoiy tengsizliklar kiritilgan bo'lsa, boshqa vaqt va joylarda bu tenglikka oid fikrlar o'zgarib, jamiyatda yangi tushunchalar shakllanmoqda.

Mamlakatimizda bugungi kunda gendertenglikni ta'minlash hamda xotin-qizlarning ilm olib, ilm-fan taraqqiyotidao'z hissalarini qo'shishlariga keng imkoniyatlar yaratilyapdi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ayollar huquqlarini har doim ta'minlashgaalohida e'tibor beradi. Konstitutsiyaning 58-moddasida Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqliligi, Davlat xotin-qizlar va erkaklarga jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, shuningdek jamiyat va davlat hayotining boshqa sohalarida teng huquq va imkoniyatlarni ta'minlashi belgilangan. Shuningdek, 37-moddasida esa O'zbekiston Respublikasining fuqarolari davlat xizmatiga kirishda teng huquqqa egadirlar. Davlat xizmatini o'tash bilan bog'liq cheklovlar qonun bilan belgilanadi deb belgilangan. Bu esa Konstitutsiyaviy huquqdir.

O'zbekiston Markaziy Osiyoda birinchilardan bo'lib, 1995-yil 6-mayda BMTning Xotin-qizlarni kamsitishining barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiyasiga qo'shildi. Shuningdek, Onalikni himoya qilish to'g'risida, Mehnat va kasb sohasidagi kamsitish to'g'risidagi konvensiyalari va boshqa xalqaro hujjatlarni ratifikatsiya qilgan.

"Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonunda xotin-qizlar va erkaklarga shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni amalgaoshirishda teng huquqlilikni, jamiyat hamda davlat ishlarini boshqarishda, saylov jarayonida teng ishtirok etishni kafolatlashi mustahkamlab qo'yilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tarixiylik, mantiqiylik, analiz va sintez, qiyosiy tahlil singari usullardan foydalanilgan.

Muhokama. So'nggi yillarda gender tenglikni ta'minlash, ayollarning ijtimoiy va siyosiyhayotdagi rolini oshirish bo'yicha ishlar bir necha yo'nalishlarda olib borilmoqda:

- ayollar huquqlari to'g'risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish;
- ayollarni himoya qilishning institutsional asoslarini takomillashtirish;
- aholining gender tenglik vaayollar huquqlari to'g'risida xabardorligini oshirish;
- huquqni qo'llash amaliyotida ularga rioya etilishini ta'minlash uchun mas'ulmansabdor shaxslarni tegishli huquqiy meyorlar asosidao'qitish.

Demak, gender tengligining hamxalqaro, huquqiy ham konstitutsiyaviy huquqiy asosi kafolatlangan. Gender tengligiijtimoiy tenglikni ham anglatadi.

Ilk bor Markaziy Osiyo davlatlari yetakchi ayollarining muloqoti tashkil etildi. Gender masalalari yuzasidan O'zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlari orasida yuritayotgan ilg'or siyosati natijasida 2021-yilda birinchi bo'lib muloqotgaO'zbekiston raislik qildi.

Yurtimizda ayollar huquqlari himoyasini tubdan kuchaytirish, har tomonlama qo'llab-quvvatlashga doir 30 dan ortiq meyoriy-huquqiy hujjat qabul qilinish, amaliyotga tatbiq etildi. Xususan, "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi hamda "Xotin-qizlarni tazyiq va zo'rvonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi Qonunlar qabul qilindi. Joriy yilning 1-mart sanasida qabul qilingan "Oila va xotin-qizlar bilan ishlash, mahalla va nuroniylarni qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Farmoni hamda joriy yilning 7-martida qabul qilingan "Oila va xotin-qizlarni tizimli qo'llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" Prezident Farmoni xotin-qizlar bilan ishlash tizimining yangi bosqichga ko'tarilishiga olib keldi, "2022–2026-yillarda xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish bo'yicha Milliy Dastur" qabul qilindi.

O'z navbatida, gender tengligini ta'minlash bo'yicha muammolar ham yetarlicha. Xotin-qizlarning muammolarini o'rganish, ishsiz xotin-qizlarni mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan kasb-hunarlariga o'qitish, ish bilan ta'minlash ishlari tizimli yo'lga qo'yilmagani, yordamga muhtoj bo'lgan vaog'ir ijtimoiy ahvolga tushib qolgan xotin-qizlarga ijtimoiy-huquqiy, psixologik va moddiy yordam ko'rsatish, ularni ehtiyojmandlik holatidan chiqarishga qaratilgan ishlar samarali tashkil etilmagani, xotin-qizlarning huquqiy madaniyatini oshirish, ular tomonidan sodir etilayotgan huquqbuzarliklarga sabab bo'lgan omillar va shart-sharoitlarni bartaraf etishga hamda huquqiy oqibatlarini targ'ib qilishga qaratilgan tadbirlar ko'lamini yetarli emasligi, hududlarda, ayniqsa, qishloqlarda voyaga yetayotgan qizlarning iqtidorlarini o'z vaqtida aniqlash, ularni ro'yobga chiqarishga ko'maklashish tizimi joriy etilmagani kabilar shular jumlasidandir. Mazkur muammolarni hal etish bugungi kunda mamlakatimizda xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, gender tengligini ta'minlash, xotin-qizlarning mamlakat iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida faolligini oshirish yo'lidagi asosiy vazifalar hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Sharq tafakkurining dastlabki qadamlari ko'plab diniy va falsafiy ta'limotlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, insoniyatning ijtimoiy, axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini shakllantirishda muhim o'rin tutgan. Zardushtiylik dinining muqaddas "Avesto" kitobida oila mustahkamligi ayol erki, xotin-qizlarning jamoat ishlari, ibodat marosimlarida erkaklar bilan teng ishtiroki ham alohida ta'kidlangan [1].

Jamiyatning ayollarga ta'siri mudom bir xil bo'lmagan. Sharq Uyg'onish davrida inson aqlu zakovatiga ishonish shakllangan, ilm-fan, madaniyat rivojlangan, lekin ayollarni oilaga band etish, ilm-fanga yaqinlashtirmaslik hukm surgan, sovetlar davrida esa kommunistik mafkura, totalitar ma'muriy boshqarish o'rnatilgan, ammo ayollar ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotda faol ishtirok qilgan [2].

Sharq falsafasining rivojlanishi ko'pincha tabiiy va ijtimoiy qonuniyatlarga, shuningdek, insonning o'zaro aloqalari va hayotning ma'nosini anglashga qaratilgan. Ayniqsa, Hindistonning veda falsafasi va qadimgi Xitoyning falsafiy tizimlari, jinslar o'rtasidagi rollarni tahlil qilishda chuqur ta'sir ko'rsatgan. Konfutsiylikda ayolning ijtimoiy roli, asosan, oilaviy va uy-ro'zg'or vazifalariga bog'lanib, erkaklarning jamiyatdagi boshqaruvchi pozitsiyalari esa an'anaviy tarzda yuqori baholangan. Bu yondoshuvlar, o'z navbatida, Sharq tafakkurining murakkab va ko'p qirrali tusini aks ettiradi.

Xitoy falsafasida, ayniqsa, Konfutsiylikda jinslar o'rtasidagi ro'l taqsimoti va tenglik masalalari ijtimoiy muvozanatni saqlash va tartibni mustahkamlashga qaratilgan. Konfutsiylikda oila va jamiyatdagi tartibning muhimligi alohida ta'kidlanadi, bunda ayollar va erkaklar o'rtasidagi rollar aniq belgilangan. Ayollar oilaviy va uy-joy ishlari mas'ul bo'lib, erkaklar esa ijtimoiy va siyosiy faoliyatlarda yetakchi rolni egallaydi. Shu bilan birga, Konfutsiylikda jinslar tengligi g'oyasi an'anaviy tarzda zaifroq bo'lib, ijtimoiy tartib va ierarxiya ustun qo'yilgan [3]. Biroq, zamonaviy Sharq jamiyatlarida Konfutsiylik qadriyatlarini gender tengligi g'oyalari o'rtasida uyg'unlashuv jarayoni kuzatilmoqda. Xitoyda ayollarning oiladagi roli, asosan,

farzandlar tarbiyasi va uy-ro'zg'or ishlari bilan bog'liq bo'lsa-da, tarixda ayollar o'z huquqlari uchun kurashgan va bu kurash hali ham o'z ifodasini topmoqda.

Hind falsafasida esa ayol va erkak o'rtasidagi munosabatlar ko'pincha «purusha» va «prakriti» tushunchalariga bog'lanadi. Purusha erkakni, prakriti esa ayolni ifodalab, bu tushunchalar mavjudotlarning kosmik uyg'unligini aks ettiradi. Ular o'rtasidagi farq va rollar aniq belgilangan bo'lsa-da, bu tasavvur bir vaqtning o'zida hamkorlik va birlashuvni ifodalaydi. Veda va Upanishadlarda ayolning asosiy roli uy-ro'zg'or va farzandlar tarbiyasiga bog'liq bo'lsa-da, ba'zi falsafiy maktablar, ayniqsa "Shakti" yondashuvida, ayolning energiya va kuch sifatida yuksak mavqega ega ekanligini ta'kidlanadi. Ushbu davrda, ayollar va erkaklarning ilohiy tamoyillarda tengligi ta'kidlangan. Misol uchun, Shakti (ayol kuchi) va Shiva (erkak kuchi) o'rtasidagi muvozanat Hind tasavvurida muhim ahamiyatga ega. Biroq, keyinchalik Hind ijtimoiy tizimida (ayniqsa, Manu Smritida) ayollarning ijtimoiy rollari cheklangan va ular erkaklarning qo'llab-quvvatlovchisi sifatida ko'rilgan. Shunday bo'lsa-da, Hind falsafasi o'zida ayol va erkakning ilohiy tamoyillarda tengligini tan olib, ularni yagona kosmik tartibda birlashtirgan [4].

Islomda jinslar (gender) tengligi masalasi Qur'on va hadislar asosida talqin qilinadi. Islomda ayollar va erkaklarning huquq va majburiyatlari teng, ammo ularning rollari farq qilishi mumkin. Islom falsafasida ayollarning huquqlari (masalan, meros, ta'lim, ish) himoya qilingan, ammo amaliyotda bu tamoyillar turli madaniy va ijtimoiy omillar ta'sirida o'zgarishi mumkin. Islomda ayollar va erkaklar o'rtasida tenglik tamoyillariga asoslangan fikrlar mavjud. Qur'onda, barcha insonlar, erkak yoki ayol bo'lsin, Alloh oldida tengdirlar. Ularning har biri o'z faoliyati va niyatiga ko'ra savob va jazoga duchor bo'ladi. Islomda ayollarning ta'lim, meros va ish huquqlari himoya qilingan [5].

Shunga qaramay, islomda erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlar ko'pincha ijtimoiy va diniy an'analariga bog'liq bo'lib, bu ayrim jamiyatlarda ayollarni pastroq rolda ko'rsatilgan. Agar Islomda erkaklar va ayollar o'rtasidagi tenglik tamoyili mavjud bo'lsa-da, bu qarashlar qadim zamonlardan boshlab ijtimoiy amaliyotga ta'sir ko'rsatgan. Masalan, ayollarning o'qishi, ishlashi yoki jamoat hayotida faol ishtiroki ba'zi musulmon jamiyatlarida cheklangan bo'lishi mumkin. Biroq, zamonaviy islomiy feminist harakatlar bu tushunchalarni yangilab, ayollarga berilgan huquqlarni kengaytirishga qaratilgan.

Zamonaviy jihatdan xotin-qizlarning ijtimoiy va jismoniy faolligi ilmiy-falsafiy nuqtayi-nazardan, ularning ayrim jihatlari ijtimoiy-gumanitar izlanishlarda V. Alimasov tomonidan o'rganilgan.

Sharq tafakkurida gender tengligi masalasi vaqt o'tishi bilan o'zgarib bormoqda. XXI asrda, globalizm, modernizm va feminist harakatlarning ta'siri bilan gender tengligi masalasi yana bir bor ko'tarilgan. Sharq jamiyatlarida ayollarning o'z huquqlarini himoya qilish va jamiyatda faol o'rin egallashga bo'lgan intilishlari kuchaygan [6]. Masalan, boshqaruvda ayollarning ishtiroki, ta'limda gender tengligi, mehnat bozoridagi teng imkoniyatlar kabi masalalar yangi davr falsafasining asosiy jihatlariga aylanmoqda.

Xulosa va takliflar. Sharq tafakkurida gender tengligi falsafasi ko'plab murakkab va ko'p qirrali masalalarni o'z ichiga oladi. Bu tafakkur jamiyatdagi tarixiy va madaniy omillarni hisobga olgan holda, erkak va ayol o'rtasidagi ro'l taqsimoti, ijtimoiy tenglik va qadriyatlar asosida shakllanadi. Biroq, zamonaviy davrda bu tushunchalar yangilanib, gender tengligi masalasi global miqyosda muhim mavzuga aylangan. Sharqdagi turli falsafiy tizimlar va diniy e'tiqodlar, ayollar va erkaklar o'rtasidagi tenglikni ta'minlashda muhim rol o'ynashda davom etadi.

Sharq falsafasida gender tengligi g'oyasi turli madaniy, diniy va falsafiy kontekstlarda har xil talqin qilingan. Sharq falsafasida gender munosabatlari ko'pincha muvozanat, hamjihatlik va ijtimoiy adolat tamoyillari asosida tushuntiriladi. Zamonaviy dunyoda Sharq falsafiy an'analari gender tengligi g'oyalari bilan uyg'unlashtirish ijtimoiy taraqqiyotning muhim omili hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Avesto. Tarixiy-adabiy yodgorlik. Asqar mahkam tarjimasi. – Toshkent: Sharq, 2001. –B.366-369.
2. Alimasov V.A. Gender falsafasi. -T.: Falsafa va huquq, - 2008.- 24-b.
3. Konfutsiy hikmatlari. Ruschadan Komiljon va Oybek Jo'rayevlar tarjimasi. Toshkent. 2010.172 b.
4. O'razalieva G. Gender va ayollar huquqiy madaniyati. –Toshkent: 2009.
5. Qur'oni Karim oyatlari mazmun ma'nosining O'zbekcha izohli tarjimasi / tarj. A. Inoyatov. –Toshkent: Hilol-nashr. 2022. -688 b.
6. Djabbarova H. Use of feminism in modern philosophy //Thematics Journal of Social Sciences. – 2023. – T. 9. – №. 1.
7. Jabbarova H. Philosophical concepts of masculinity and femininity in ancient philosophy //International Journal of Engineering Mathematics (Online). – 2024. – T. 6. – №. 1.